

Minden interpretáció lehetséges?¹

KRÉMER SÁNDOR

Írásom alapvetően három részre tagolódik: 1) a filozófiai hermeneutika létrejöttének és hermeneutikai nővumának vázlatos bemutatása, 2) a hagyományos hermeneutika egyes vádjai; 3) válaszaim e vádakra.

1. A filozófiai hermeneutika létrejötte és hermeneutikai nővuma

A hermeneutika filozófiai fordulátát illetően mind a mai napig az az álláspont tűnik a legelterjedtebbnek, miszerint azt M. Heidegger hajtotta végre az 1920-as években tartott előadásai-ban, valamint a *Lét és időben*. Gondoljunk mindenekelőtt a közelmúltban Thomas Sheehan és Theodor Kisiel által megtalált 1922-es kéziratra, melyet a *Dilthey-Jahrbuch*ban tettek közzé [*Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles /Anzeige der hermeneutischen Situation/*],² valamint a Gesamtausgabe 61. [*Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung*] és 63. [*Ontologie /Hermeneutik der Faktizität/*] kötetekre. A *Lét és időben* ugyan alig több mint fél oldal foglalkozik explicite a hermeneutikával (7. §.), de működése az egész műben gond nélkül bizonyítható. Állításom szekundér igazolásaként itt csak két, de – felfogásom szerint – mértékadó szerző véleményére hivatkozom. Otto Pöggeler már 1963-as monográfiájában a következőket írta a *Lét és időt*

¹ Jelen tanulmány a XX. Filozófiai Világkongresszuson, Bostonban, 1998. augusztus 14-én tartott angol nyelvű előadásom magyar változata.

² *Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften* 6 (1989), 237–269. (Továbbiakban: *Anzeige*)

taglalva: „Minthogy annak létértelme, amit Husserl transzcendentális ego-ként fog fel, Heidegger részéről olyan faktikus egzisztenciaként határozódik meg, mely önmagában hermeneutikai, a husserli *transzcendentális* fenomenológia Heideggernél *hermeneutikai* fenomenológiává válik. A hermeneutikai módon értett transzcendentális megismerés« egyszerre a jelenvaló lét értelmére és a lét értelmére irányuló kérdés, és így »ontológiai«, a lét feltárása (kiemelés tölem – K. S.)”.³ Hans-Georg Gadamer pedig, aki a Heideggernél megszületett filozófiai hermeneutika kiteljesítője és doyenje korunkban, szintén a *Lét és idő*ről szólva állította, hogy „az emberi jelenvaló lét egzisztenciális jövőbelisége alapján első ízben válik láthatóvá a történeti megértés struktúrája a maga teljes *ontológiai megalapozottságában* (kiemelés tölem – K. S.)”.⁴ E fordulat tekintetében tehát úgy tűnik, semmi kétség: Heidegger elsősorban a husserli fenomenológiát radikalizálva, fundamentál-ontológiai, azaz filozófiai célzattal alkotta meg egzisztenciális hermeneutikáját.

Exponáljuk a fiatal Heidegger filozófiájának témám szempontjából legfontosabb gondolatait és ezek hermeneutikai újdonságát! Mint tudjuk, Heidegger a lét értelmére irányuló kérdést tartotta a filozófia alapkérdésének. De mi teszi egyáltalán lehetővé a lét értelmére irányuló kérdezést? Mikor nyílik meg a kérdezés lehetősége? Hol a kezdet? A *Lét és idő*t értelmezve ráébredhetünk, hogy a létkérdés feltételének lehetősége az egzisztáló jelenvaló lét számára állandóan adott: Heidegger egzisztenciálhermeneutikájában nincs kezdet, és nincs kitüntetett kezdőpont sem. Nem a „mikor” és a „hol”, hanem a „hogyan” az igazi kérdés. Bárhol és bármikor beléphetünk ugyanis a tulajdonképpeni létmódnak az időbeliség [*Zeitlichkeit*] által megalapozott „hermeneutikai körébe” – teoretikus létmegértés Heidegger szerint kizárólag itt lehetséges! –, ez „csupán” életmódváltást igényel! „*De ha ebben a körben forgásban circulus vitiosus látunk, és azt keressük, hogyan kerülhetnénk el, vagy akár csak elkerülhetetlen tökéletlenségnek »érezzük«, akkor ez a megértés teljes félreértését jelenti.* [...] A döntő nem az, hogy kilépünk a körből, hanem hogy megfelelően (kiemelés tölem – K. S.) lépünk bele. A megértésnek ez a köre nem egyszerű kör, amelyben bármely tetszőleges megismerésmód mozog, hanem magának a jelenvalólétnek az egziszt-

³ Pöggeler, Otto: *Der Denkweg Martin Heideggers*. Pfullingen, Neske, 1963, 71.

⁴ Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Budapest, Gondolat, 1984, 188. (A továbbiakban: *IM*)

tenciális *elő-struktúráját* fejezi ki”⁵ Mindezt az átlagos és homályos létmegértés teszi lehetővé, ami megszabja kérdésünk előzetes irányát. De nem pusztán ezzel szolgál számunkra, azaz ön maga számára, hanem – Heidegger szerint – egyúttal az egzisztenciális megértés teoretikus változatának (egzisztenciális analitika) és minden egzisztens megértésnek is végső, transzcendentális alapját nyújtja: „a létező csak akkor tapasztalható »tényszerűen«, ha a létet, jóllehet fogalmilag még nem ragadtuk meg, legalább megértettük”⁶.

A *Lét és idő* azonban befejezetlen mű maradt. Ami megjelent, amit kézbe vehetünk, az nem más, mint az egzisztenciális analitika, vagyis Heidegger egzisztenciális hermeneutikája. A mű előzetes felosztásából látható (*LI* 8. §.), hogy a gondolatmenet pont ott szakad meg, ahol a létkérdés közvetlen tárgyalása következett volna. Megítélésem szerint azonban Heidegger egzisztenciális hermeneutikája a létproblematikától függetlenül, önmagában is megálló értelemegység. A *Lét és idő* fundamentálonológiként tehát torzó ugyan, de egzisztenciális analitikaként nem az.

Összegezzük a *Lét és idő* elemzéseinek, valamint az 1920-as évek fent említett előadásainak hermeneutikai újdonságát és jelentőségét témánk szempontjából:

– Heidegger kimutatta, hogy a jelenvalólét léte mint a fakticitást [*Faktizität*], az egzisztenciát [*Existenz*] és a hanyatlást [*Verfallen*] magában foglaló gond [*Sorge*] már önmagában hermeneutikai, mert a megértés nem pusztán az értelem tevékenysége, hanem alapvetően a jelenvalólét létmódja, egzisztenciáié. Ebből következően a megértés kiépítésének tekintett értelmezés elsődlegesen szintén a jelenvalólét létének lényegi mozzanata.⁷

– Ez a megértés és értelmezés teszi lehetővé tulajdonképpen egzisztálásunk alapját, létünk ontológiai értelmét, az időbeliséget [*Zeitlichkeit*], ami ily módon létünk történetiségének lehetőségét is megalapozza.⁸

– Végül a fentiekből következik, hogy minden valódi megértés és értelmezés egyrészt történeti; másrészt egyúttal önmegértés és önértelmezés is: bármit értünk meg, bármit értelmezünk, közvetlenül vagy közvetve önmagunkat értjük meg és értelmezzük.⁹

⁵ M. Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Bp., 1989 (A továbbiakban: *LI*), 295. sk. – A *circulus vitiosus* elképzelhető vádjának cáfolatára nézve lásd még a 95–96. és az 521–522. oldalakat.

⁶ Uo. 522. – Lásd még 100., 102., 135–136. stb.

⁷ Vö. *LI* 31–32. §§.

⁸ Vö. *LI* 65. §. és 74. §.

⁹ Vö. különösen *LI* 4., 31. §§., valamint Gadamer: *IM* 239.

harmadrészt a megértés fentiekben említett körének általános összefüggései [*Vor-Struktur*] értelemszerűen nem kizárólag egzisztenciális vonatkozásban érvényesülnek Heidegger szerint, hanem a megértés minden előfordulásakor.¹⁰

2. A tradicionális hermeneutika egyes vádjai

A hagyományos hermeneutika képviselői azonban több vonatkozásban kifogást emeltek a filozófiai hermeneutikával szemben, amelyek közül – meglátásom szerint – az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb, miszerint a heideggeri-gadameri hermeneutika képviselői tagadják az objektíve igaz interpretáció lehetőségét. Emilio Betti, a tradicionális hermeneutika egyik képviselője a következőképpen fogalmaz: „Ma általában tudatában vannak és elismerik, hogy az interpretátor magatartása nem pusztán receptív befogadó, hanem tevékeny utánalkotó kell, hogy legyen. Csakhogy szerintem ebben az irányban túllóttek a célon, de nem akkor, amikor az interpretátor részéről úgynevezett »előzetes értést« posztuláltak – ez némileg kétértelmű megfogalmazás, de könnyen egyértelműsíthető volna, ha csak azt értenénk rajta, hogy az interpretálónak egy bizonyos dolog-értést, vagyis a dologhoz fűződő életviszonyt kell magával hoznia, amikor a dologban megéri magát – nem, ez a formula magában véve teljesen értelmetlen volna; nem így van azonban akkor, ha kétségbe vonják, hogy az értelmezés útján egyáltalán szert tehetünk objektív ismeretre”. Később pedig így ír: „Célom csak az, hogy megmutassam: az objektivitás elvesztését, melyhez Gadamer tana vezet, egyáltalán nem ellensúlyozza a szubjektum saját történetiségének a tudatosulása...”¹¹

Az objektíve igaz interpretáció eltűnéséből pedig látszólag szükségszerű következményként adódik a második vád, miszerint „mindent interpretáció lehetséges”: vagyis az egyes értelmezések összemérhetetlenek, és így nem is ítélték meg.

3. Válaszok

Nézzük az első vádat! A heideggeri és a gadameri filozófiai hermeneutikában valóban megszűnt az értelmezések objektív igazságának lehetősége és igénye is. Miért nem lehetséges az ún. „tökéletes interpretáció”? Miért nem beszélhetünk „az interpretáció objektív kritériumairól”? (A felvilágosodás és a historicizmus

¹⁰ Ennek hiánya már önmagában megkérdőjelezné a heideggeri felfogás általánosságát, a hermeneutikai kör egzisztenciális értelmezését.

¹¹ Emilio Betti: *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik der Geisteswissenschaften*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1962.

máig ható értelmezési álláspontja alapján ezek az elvárások szinte magától értetődőnek tűnhetnek.) Úgy gondolom, tökéletes értelmezés egyáltalán nem lehetséges, amennyiben a faktikus élet heideggeri hermeneutikáját elfogadva a megértést az ittlét létmódjaként, az értelmezést pedig ennek kiépítéseként fogjuk fel. A filozófiai elméletek interpretációját például az értelmezés egyik kitüntetett esetének tekinthetjük, és így a megértés Heidegger által felvázolt *elő-struktúrája* [*Vor-Struktur*] itt is érvényes. Az így felfogott értelmezés már mindig is bírja az értelmezendőt [*Vorhabe*]; ennek alapján az előzetesen bírt értelmezendőt mindenkor egy meghatározott értelmezési lehetőségnek nyújtja át [*Vorsicht*]; és már mindig is döntött egy meghatározott fogalmiság mellett [*Vorgriff*];¹² Ezen elő-struktúra az interpretáció *mint-struktúrájában* [*Als-Struktur*] artikulálódik, majd megvizsgáljuk, interpretációnk – saját értelmezési horizontunk szerint – megfelel-e az adott filozófiai elméletnek vagy sem. Ilyenkor a leggyakrabban új megértés történik, amit ennek kiépítése, azaz új interpretáció követ. A megértés(egész)–értelmezés(részek) hermeneutikai köre addig működik az adott filozófiai elméletre nézve, amíg úgy nem gondoljuk, hogy az értelmezés lényegében összhangba került az értelmezéssel. Addig a pillanatig működik tehát, amíg meg nem szakítjuk, de végleg soha nem fejeződhet be, mert mindig újabb és újabb szempontok kerülnek napvilágra, azaz változik horizontunk, már az értelmezés és egyáltalán egzisztálásunk révén is. Az értelmezés maga tehát mindenkor egy nyitott, lezárhatatlan folyamat, amelynek egy-egy fázisa mint provizórikus eredmény csupán egy a sok lehetséges értelmezés közül. Ami az értelmezési kritériumokat illeti, az objektivitás igényét – az előbbieket miatt – levehetjük a napirendről. Azt mondhatjuk, hogy az értelmezésnek egyidejűleg *van* és *nincs* kritériuma, mértéke. Nincs mértéke, amennyiben egyáltalán nem létezik az értelmezetthez képest külső, „objektív mérték”. Mindenkor feltehetjük ugyanis az eldönthetetlen kérdést: „Mit jelent az »objektivitás« és ennek kritériumai?” *Az értelmezés objektivitása, vagy másként: az objektíve igaz értelmezés kizárólag egy történelem feletti álláspontból volna lehetséges, amit azonban az értelmező egzisztenciájának történetisége mindenkor kizár.*

Történetiségünk itt megértésünk elő-strutúrájában és értelmezésünk mint-struktúrájában nyilvánul meg, és *elvileg* lehetetlenné teszi *objektíve igaz* értelmezés megalkotását.¹³ Másrésztől mégis adott egy mérték: maga az értelmezett, ami adott esetben mond-

¹² LI 293–294.

¹³ A fizikából vett hasonlaltal azt mondhatnánk, hogy történetiségünk miatt az interpretálásnál sincs abszolút vonatkoztatási rendszer.

jük egy filozófiai elmélet. – A megfelelő kritériumok hiányában tehát *elvileg* lehetetlen az „objektív” értelmezés. Az összemérhető interpretációk¹⁴ esetében kizárólag jó és jobb, vagy rossz és rosszabb interpretációk lehetségesek, mert csupán egy falszifikációs kritériummal rendelkezünk, magával az értelmezzettel. Negatív irányban ugyanis a cezúra, úgy tűnik, ott van, ahol az interpretáció megszűnik az adott „tárgy” értelmezése lenni.

Joggal vetődhet fel azonban a kérdés – és máris a második vádnál tartunk –, milyen mérték szerint dönthető el, hogy az egyáltalán összemérhető interpretációk közül melyik a jobb, illetve a rosszabb? Úgy gondolom, a fogalmi értelmezés dimenziójában ez eldönthető, mégpedig két – nevezzük így – *relációs kritérium* alapján.¹⁵ Cáfolhatatlannak tűnik ugyanis az a hermeneutikai tétel, miszerint a jobb értelmezés – mint megformált megértés¹⁶ – horizontja mindig átfogóbb az értelmezett [*Ausgelegte*] horizontjánál. Egyáltalán nem tudjuk ugyanis elkerülni, olvashatjuk Hans-Georg Gadamernél, „hogyan azt, ami egy szerző számára nem volt kérdéses, és ennyiben nem gondolt rá, mi gondoljuk, és bevonjuk a kérdés nyitottságába. Ezzel nem az interpretáló önkényének akarunk ajtót-kaput nyitni, hanem csak feltárjuk, ami mindig is történik. Hogy a hagyomány bennünket érintő szavát megértjük, ahhoz mindig arra van szükség, hogy a rekonstruált kérdést kérdésességének nyitottságába helyezzük, tehát hogy a kérdés átmenjen abba a kérdésbe, amelyet *számunkra* (kiemelés tőlem – K. S.) a hagyomány tesz fel. [...] A valóságos megértéshez [...] hozzátartozik, hogy egy történeti múlt fogalmait úgy szerezzük vissza, hogy ugyanakkor a mi felfogásunkat is tartalmazzák.”¹⁷ Vagyis a megértés végrehajtása során horizont-összeolvadás történik. Mindebből egyrészt az következik, hogy a mindenkor értelmezőnek „számolnia kell annak az értelemszintnek az elvi lezárhatatlanságával, amelyen belül megértése mozog”, hiszen a „megértésben végbemenő új aktualizálás a szövegeket ugyanúgy

¹⁴ Nem minden esetben mérhető össze az interpretációk, hiszen ugyanazon értelmezettnek lehetséges például verbális és non-verbális interpretációja. Ezek éppúgy inkommensurábilisak, ahogy mondjuk Andrea del Castagno és Leonardo da Vinci *Utolsó vacsorája*, vagy Michelangelo Buonarroti *Dávidja* és Auguste Rodin *Gondolkodója*.

¹⁵ Hangsúlyoznunk kell, hogy itt nem *igazságkritériumokról* van szó, hanem csupán két értelmezés közötti reláció értékelésének mércéiről!

¹⁶ Vö. *IM 212*. Ez természetesen Heidegger hatása, hiszen ő az, aki egzisztenciális hermeneutikájában először fejtett ki a tradicionális hermeneutika azon felfogásával ellentétes álláspontot, miszerint a megértés az értelmezés eredménye. (Vö. *LI 31–32. §.*)

¹⁷ Gadamer: *IM 262*.

egy valódi történésbe vonja be, mint az eseményeket a saját folytatódásuk. [...] A megértésben végbemenő minden aktualizálás a megértettek történeti lehetőségének tekintheti magát.”¹⁸ Másrészt ez a gondolatmenet azt is jelenti, hogy két fogalmi interpretáció közül az a jobb, mivel tökéletes nem létezik, amelyik átfogóbb, és képes a korábbi értelmezéseket a sajátja derivátumaként felmutatni. Az ilyen levezetés lehetetlensége ugyanis az új értelmezés átfogóbb jellegét teszi kérdésessé. A két relációs kritériumon tehát a következőket értem: a) az egyik értelmezés átfogóbb jellegét; b) a másiknak az előbbiből való deriválhatóságát.

A filozófiai interpretációt az értelmezés egyik kitüntetett eseteként felfogva azt mondhatjuk, hogy Heidegger igazolhatóan szintén ezen hermeneutikai elv alapján járt el nemcsak a legkonkrétabb, de a legátfogóbb értelmezési kérdéseknél is, miszerint tehát tökéletes értelmezés ugyan nem lehetséges, de a filozófiai interpretációk összemérhetők, és a jobb értelmezés horizontja mindig átfogóbb, illetve a kevésbé jó interpretáció belőle levezethető. Ezt tette Heidegger például akkor is, amikor a *Lét és időben* az igazságfenomén explicit tárgyalása során nemcsak a hagyományos, ismeretelméleti igazságfogalom ontológiai megalapozatlanságát, hanem származékosságát is bemutatta, és ugyanilyen eljárásnak lehetünk tanúi a megértés, az időbeliség és a történetiség fenomenjeinek analízisének is.¹⁹ De így járt el Heidegger az egyik legátfogóbb kérdésnek, az ember-világ viszonynak az értelmezésénél is, mert mind a *Lét és időben*, mind korábbi írásaiban és előadásaiban a filozófia történetének fenomenológiai destrukcióját tekintette a jelenvalólét fenomenológiáikig elfogadható felmutatása előfeltételének.²⁰ Vagyis szerinte ezen destrukció nélkül nem tehetünk eleget a „vissza a dolgokhoz” Husserltől származó, de általa alaposan átértelmezett fenomenológiai maximájának; e destrukció nélkül nem értelmezhetjük a jelenvalólét fenomenjét saját alapmeghatározásaiból, azaz egzisztenciáitól. Sőt, Heidegger szerint enélkül a filozófia legfőbb kérdését, a létkérdést sem vagyunk képesek megfelelően feltenni.

De amennyiben a fentiek alapján el is fogadjuk, hogy előzetes értelmezetség nélkül semmilyen létező, semmilyen „tény” nem adatik számunkra, akkor sem menekülhetünk néhány további kérdés elől. Honnan származik ezen előzetes értelmezetség, ami gyakran nem is tudatos az értelmező számára? Miként adódik ez az értelmezőnek? Milyen lehetősége marad az „önálló értelme-

¹⁸ Uo. 261.

¹⁹ Vö. *LI* 44. §.; 31. §. [288.]; 543–544.; 624–625.

²⁰ Vö. *Anzeige*, 249.; *GA* 17., 113–114. 117–118., 275.; *LI*, 115.

zés” kialakításának? – J. Grondin szerint a fordulat [*Kehre*] utáni Heideggernek a *küldetéses lét-sorsra* [*Seinsgeschick*] vonatkozó gondolatát *hatástörténetként* [*Wirkungsgeschichte*] átértelmező és így módon hermeneutikai eredetére visszavezető Gadamer hermeneutikájában szintén eltekint az igazságkritériumoktól, és kizárólag egy hermeneutikai igazságfogalmat tart lehetségesnek.²¹ Ezen tradícióhoz kötődve, azaz a hatástörténet gadameri elvére támaszkodva azt mondhatjuk, hogy bármely „tény” előzetes értelmezettsége a hatástörténetbe való bevontságunkból, a hatástörténetben működő tradíciók általi megszólíttóságunkból adódik. Ez a megszólíttóság azonban csak azon hatástörténeti folyamatként felfogott megértés kezdeté, amelyben az előítéleteinket felfüggesztő, kérdező-válaszoló közreműködésünk révén megtörténik velünk az igazság.²² Ha a megértést nem is tekinthetjük elsődlegesen szubjektivitásunk cselekvésének, hanem a hatástörténet működésének, a bennünket érintő hagyomány feltárult értelemtartalmában mindenkor a korábbiakban említett *horizont-összeolvadás* által részesülünk. A hatástörténet érvényesülését kikapcsoló, teljességgel „önálló értelmezés” tehát elvileg lehetetlen. A horizont-összeolvadás során *a hagyomány* minket is megváltoztató új jelentése születik, azaz a hagyomány *számunkra* új értelmére tesszük szert.

²¹ Vö. *IM*, 22., 338–339., valamint J. Grondin: Zur Entfaltung eines hermeneutischen Wahrheitsbegriffs. In *Der Sinn für Hermeneutik*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.

²² Vö. *IM*, 207–217., 338–339.